

ЛИЛА МОНЧЕВА

Поглед върху развитието на поучението в старобългарската и староруската литература (X–XIII в.)

В учителната литература на България и Русия през средните векове жанрът „поучение“ заема централно място. Неговото присъствие в църковната обредна практика, както и това в извън църковните му функции го правят един от най-продуктивните и разпространявани жанрове. Изключително активната роля на хомилията за утвърждаването на християнската идеология стои в основата на социокултурната прагматика на този жанр. Той е органично необходима част на книжнината, конструираща и поддържаща християнските антропология и феноменология, най-вече в морално-етичните им измерения. Затова поучението е един от основните конструкти на християнската култура и литература. Появявайки се в годините на покръстването, то не е загубило функциите си и до днес, макар тези функции да са очевидно транслирани и в други области на съвременната култура, освен в религиозната. „Учителността“ на литературата от ново време и „проповедничеството“ на съвременната публицистика са пример за това. Погледът към началото на старобългарската и староруската проповед би могъл да отбележи онези малки, но важни черти в развитието на славянската православна проповед, които предопределят дългия ѝ исторически живот на литературен феномен.

В ролята си на основоположник на славянската писменост и култура България през IX–X век в огромния корпус преводна книжнина включва и хомилията на ранновизантийските проповедници, „отците на църквата“, които, както е известно, съчетават късноелинистичната риторика със строгата назидателност на евангелските поучения. В България се превеждат онези съчинения на раннохристиянската хомилетика, които интерпретират основните теми на християнския морал. Особено разпространение придобиват проповедите, възникнали като поучения към монаси и впоследствие влезли в употреба сред миряните. Словата на Василий Велики, Григорий Богослов, Иоан Златоуст, Иоан Климакс, известен още като Лествичник, се включват в различни по тип и функционалност сборници. С особена важност за формирането на учителната традиция не само в България, но и в православната християнска книжнина имат съставените в Симеонова България сборници с поучения от типа на *Златоструя* или *Учителното евангелие* на Константин Преславски.

Старобългарските проповедници от началото на X век формират учителната традиция, имайки в предвид не само етичната проблематика,

въведена в отделни морални категории, но и екзегезата, както и в известна степен просвещението, което включва книжното учение и християнската просвета. За оригиналните български поучения от началния период не е типично ограничаването в открития дидактизъм на нравоучението. За тях е характерно съчетаването на поучителното с тържественото слово (на хомилията с епикомиона). Пример за това са поучителните слова на Климент Охридски.

В слова като *Наставления за празници* и *Поучение в празник на апостол или мъченик*, *Поучение за неделя* Климент Охридски придава на поучението прагматична насока – да даде на младите свещеници образци, по които те да изграждат собствените си проповеди. В тези проповеди-etalони проличава стремежът на старобългарския книжовник да не ограничава съдържанието на „поучението“ в рамките на отделна нравствено-етична тема. Той логически подвежда основната етична проблематика под понятията „духовен живот“ и „духовен подвиг“. Климент Охридски придава голямо значение на духовното себеотдаване на човека-християнин като проския на изкупителната саможертва на Исус Христос в името на човешкия род. Затова старобългарският проповедник не интерпретира поотделно проповедническите теми за милостта, любовта, смиренното и т.н., а ги свързва в един дидактичен ред с темите на богословието. В поученията *Наставления за празници*, *Поучение за апостол или мъченик* той излага темите за милостинята и щедростта, братолюбие и щедростта, скромността и смиренното, въздържанието и поста във тясна съотнесеност с такива теми като вярата, любовта към Бога, духовната чистота и духовното просветление. Подобна връзка между морално-етичната и богословската проблематика се проявява и в *Поучението за неделя*, където почитанието на „божия ден“ – неделата Климент Охридски разглежда не като формално отношение към свободния от трудови занимания ден на седмицата, а като ден, в който всеки християнин трябва да покаже готовност за духовно себеотдаване и духовен подвиг. Това той може да извърши само с разкаяние и благочестиво поведение, „състезавайки се в добродетелта“. Климент Охридски и тук напомня за основните задължения на християнина – да бъде братолюбив, състрадателен и щедр към бедните, добър и предан към Бога и неговата църква.

Пет поучителни слова на Климент Охридски са „календарни“, т.е. те са написани по повод големите църковни празници *Слово за Светата Троица*, *Поучение за Преображение Господне*, *Поучение за Цветница*, *Поучение за Пасха* и *Слово за Пасха* (Петканова-Тотева 1992: 145). В тях Климент Охридски отделя по-голямо място на богословско-догматичната проблематика. Това го принуждава да разшири в тези поучения тълковно-обяснителното начало. Но тази особеност на „календарните“ поучения не нарушава жанровата им природа на учителни проповеди нито намалява силата на дидактичното им въздействие. Учудващо е, как в та-

ка наречените от Теофилакт Български „нищо не съдържащи дълбоко и мъдро“ поучения на Климент Охридски (Трендафилов 1998: 445) е въведена по един достъпен за слушателите начин толкова разнообразна и сложна в понятийно отношение богословско-догматична проблематика. Само талантлив и богословски начетен проповедник, какъвто несъмнено бил Климент Охридски би могъл да приведе въпросите на високото богословие към духовно-правствените възприятия на слушателите-неофити. Най-убедителният пример в това отношение е *Слово за Света Троица*. Тръгвайки от екзегезата на триипостасния догмат, софийността на Сътворението, преминавайки през разказа за първородния грях, Климент Охридски се спира на непорочното зачатие и христологичната догма за двуединната същност на Христос, за да свърже саможертвата на Божия син с божие милосърдие към човешите.

Мотивът за любовта към другия и милосърдието Климент Охридски използва, за да разгърне в *Слово за Света Троица* една обширна поучителна част, в която контрапунктът е спазването на десетте божии заповеди и съзливото разкажание на съгрешилите като единствена възможност за изкупление и опрощение. Темата за покаянието и изкуплението Климент Охридски отвежда към християнската есхатология и Апокалипсиса. *Последният ден*, Страшният съд и божие възмездие „според делата“ ще отделят праведниците от грешниците. В името на вечния живот Климент Охридски призовава слушателите си да се откажат от временните и преходни земни блага (богатството, властта, гордостта), за да заслужат „с милостиня, пост и добри дела“ вечния живот при Бога. Изумително е как в едно малко по обем съчинение Климент Охридски успява да вмести почти цялата библийско-евангелска догматика, придавайки ѝ назидателен характер. Византиецът-агиограф е прав, че Климент Охридски е ненадминат в съчиняването на лаконични, ясни и достъпни хомилии, но мнението на Теофилакт Охридски за липсата на дълбока съдържателност в Климентовите проповеди е предубедено. Все пак старобългарският книжовник не е писал скъзегетични съчинения, а ораторска проза, предназначена да утвърждава християнската религия сред новопокръстените славяни.

Слово за Света Троица е най-обемното сред „календарните“ поучения на Климент Охридски, останалите са кратки. В *Поучение за Преображение Господне* върху евангелския разказ за Преображението на Исус Христос на планината Тавор Климент Охридски изгражда дидактичния дискурс за милостинята. Преображението Господне е доказателство за силата и славата на Бога, но духовното преображение в името на Бога е нужно на всеки човек и то е възможно само чрез милостинята, чрез добрите дела за другите: „Братя, като чухте това, не правете сърцата си безчувствени към бедните: защото не на тях даваме, а на самия Христос, нашия Бог. Като очакваме милост от него, иска побързае да се по-

каем, защото не знаем кога ще дойде смъртният ни час. И ако той ни намери в злото и непокаяни, то заради какво ще бъдем очистени от греха? Нали [след смъртта] вече не ще можем нито да се каем, нито да помогнем на бедни, нито да спазваме заповеди. Затова иска да побърза да бъдем готови преди смъртния час да намерим чест и милост..." (Грашева 1982: 265). Постоянните теми за любовта към ближния, състраданието и нищелюбието в *Поучение за Преображение Господне* са изведени съвсем в края на словото като логичен извод от евангелския разказ и негово естествено продължение.

Трите най-празнични по дух и настроенис поучения на Климент Охридски *Поучение за Цветница*, *Поучение за Пасха* и *Слово за Пасха* са съвсем различни от останалите му учителни съчинения. Те имат варианти – похвални тържествени слова (снкомиони) и това, навярно, се отразява върху характерния им емоционално-експресивен характер. Поучителният елемент в тях е сведен до минимум и преобладава радостното настроение от настъпващия или настъпилния вече празник на Христовото възкресение. Поучението в тези слова е изградено върху утвърждаването на вярата, кръста и саможертвения подвиг на Исус Христос.

Слово за Пасха е най-убедителният пример за съчетаването на хомилията с снкомиона. В него няма открита дидактика, поучителната теза за приобщаването на човешките-християни към кръстния подвиг на Исус Христос е интерпретирана като победа на живота (Христос) над смъртта (Сатаната). Хората са тези, които получават венца на тази победа:

„Подвигът е на Христа, а венцът е наш.

И така, понеже победата е наша, иска днес всички възкликнем както воини с победна песен и да кажем похвала към Господа: „Смъртта ти бе погълната чрез победа. Где ти е, о смърт, победата? Где ти е, о аде, жилото? Разпнатият Исус Христос, нашият Бог е извършил това дело за нас..." (Грашева 1982: 270).

Слово за душевната полза е построено като типично поучение. В това кратко слово големият проповедник обобщава учителната проблематика, подвеждайки я под тезата за „душевната полза“. Стремешът към душевна полза Климент Охридски излага като основна цел и задача на всеки християнин, тъй като тя осигурява неговото спасение. Душевната полза се придобива чрез прилагането на истинските християнски добродетели: последователната и истинска вяра в Бога, посещението на църквата, добротата, смиреността, щедростта, липсата на алчност и стремеш към богатство. В обосновката на тезата за „душевната полза“ Климент Охридски се опира на Евангелието и писмата на апостол Павел.

Името на епископ Константин Преславски като автор на поучения се свързва с единствената оригинална 42-ра Беседа, включена заедно с преводни хомилии в *Учителното евангелие*. Това поучение следва ранновизантийската композиционна схема на неделната проповед. То е кратко,

езиково и стилно опростено. Тъй като в преводните поучения на *Учителното евангелие* са интерпретирани основните морално-етични норми на християнството, то в 42-ра Беседа Константин Преславски, подобно на Климент Охридски въвежда като основна тема богословския проблем за вярата. Този проблем той разработва върху евангелския разказ за изцеляването от Исус Христос на десет прокажени мъже – десет юдеи и един самарянин. Константин Преславски акцентува върху образа на чужденеца-самарянин, който единствен благодарил на Исус Христос за изцелението си и по този начин проповедникът внушава на слушателите, че благодарността към Бога е постоянен израз на вярата в него, а неблагодарността е израз на безверие и безчестие: „И поради това, о приятели, нека се уподобим на този чужденец, тъй като прещедният и премилостивият Бог очисти не само нашите тела, но и душите, ако пристъпим с благодарност към него. Защото ние сме и негово творение, създадени за добри дела: не за лукавство, нито пък за завист, но да вършим добри дела” (Грашчева 1982: 273–274).

Развитието на старобългарското поучение в Симеоновата епоха става под знака на утвърждаването на християнската вяра в нравствено-етичните ѝ параметри. Жанрната парадигма на ранната българска проповед е ранновизантийското поучение със същата функционалност в раннохристиянската епоха. Този тип учителност като литературен дискурс се отличава с жанрова определеност, простота на изложението и достъпност на стила и езика. За него е характерен интимно задушевия тон, чрез който проповядващият осъществява неспринуден контакт с аудиторията. Основната цел на „поучението” – да моделира християнския тип нравственост у бившите езичници го концентрира върху етичните проблеми. Затова българската учителна проповед през първата половина на X век е „нечувствителна” към конкретната обществено-историческа проблематика. Социалните явления, състоянието на обществото и неговите институции не са обект на българската учителна литература до средата на X век.

Те стават такива през втората половина на века, когато България вече има развито манастирство и манастири, а църквата и светската власт са атакувани от еретиците-богомили. Развитието на феодалните отношения и институционализирането им чрез държавата и църквата довежда до осъзнаването на нововъзникнали противоречия между проповядваните норми на поведение и отклоненията от тези норми в поведението духовната и светска аристокрация. Постепенния държавен упадък след смъртта на Симеон Велики изостря възприятието на книжовниците за нравствено-духовните отклонения на обществото като причина за този упадък. В учителната литература на Следсимеоновата епоха все повече навлизат актуалните проблеми на българското общество. В нея се появява критика на духовенството и светските управници. „Поучението придо-

бива ярка назидателност и в тази си характеристика то се интегрира в други жанрове. Например в „Завета“ на Иван Рилски поучението е адресирано към младите монаси-пустинножители. Светецът наставлява младите отшелници: „Не пожелавайте да бъдете известни и любими на царя и земните князе, нито се надявайте на тях, като оставяте Царя и Бога, комуто се записахте да бъдете войници”” (Гончев 1954–1955: 470). Светската власт изкушава хората да трупат богатства, а това не е угодно Богу, затова Иван Рилски отхвърля тази власт, противопоставяйки ѝ безкористния отшелнически живот.

Обръщането към нравственото състояние на обществото през призмата на социалното поведение на човешка с характерна за литературата на Следсимеоновата епоха. Това явление се експлицира и в съчинението на Презвитер Козма *Беседа против богомилите*. Това съчинение в старобългаристиката битува под различни жанрови определения, определят го като „полемично”, „екзегетично”, „полемично-тълкувателно” и т.н., но много малко се обръща внимание на учителния му характер. *Поучението* заема определено място в *Беседа против богомилите*. Изхождайки от текстове на Четвероевангелието, Апостола и в голяма степен от писмата на апостол Павел, Презвитер Козма разгръща твърде обширно поучение, в което специално място отделя на състоянието на духовенството. Той изобличава епископите и свещениците, уличавайки ги в леност, неискреност и безотговорност към задълженията им на пастири. Голяма част от тях купуват своите длъжности и не отговарят на изискванията на сана им. Критиката на Презвитер Козма е насочена и към монашеството, което е затънало в леност, чревоугодничество, лицемерие и суетност. Книжовникът ги призовава да отхвърлят пороците и съблазните на мирския живот и да се върнат към чистотата на монашеското житие. Нравствените наставления на Презвитер Козма не заобикалят и светските богаташи, които той поучава да бъдат отзивчиви към материалните и духовни нужди на бедните хора.

Развитието на „поучението” в българската литература през втората половина на Х век най-добре е представено в съчиненията на Петър Черноризец (Павлова 1979, Димитров 1995). Синът на Симеон Велики, наследил го на престола, в края на живота си напуска трона, приема светата схима и под името Петър Черноризец става автор на поучителни слова. Изследователите на творчеството му свързват неговото име с авторството на 6 слова: *Сказание за поста, за молитвата и за църковния чин, Поучение за душевното спасение, Слово за временния живот, Слово за този живот, Слово за богатия и бедния, Слово за всяко съпротивление*. В поученията на Петър Черноризец нравствено-етичната проблематика е поставена върху религиозно-философска основа. Темите за смиреност, търпението, молитвата и покаянието той разглежда във връзка с проблемите за вечното и преходното, земното и небесното, за живота и смъртта.

В сравнение с учителната проповед на Симеоновата епоха „словата“ на Петър Черноризец са по-усложнени и в съдържателно, и в художествено отношение. Новаторският им характер се проявява в критицизма на автора към морала на съвременниците му. Той остро осъжда ширещата се поквара, раздорите и злото, настанили се в отношенията между хората. Неговите упреци са насочени към „земните властители, велможи, боляри и съдии“, които завладени от безсърдечие и гордост, се грижат само за собствените си дела, а са забравили Бога и хората (*Слово за временния живот*).

Социалните измерения на злото кара Петър Черноризец да възкликне: „Виждам сега с очите си всичкото зло в тоя живот, а добро и в малка степен не виждам... но има и много друга злина, и като се изпълни с нея целия този живот, ще погуби всички хора. Защото мнозина в него са гонители и мъчители, и съблазнители, и мстезници, които не само не живеят добре, но и на другите не позволяват това. Но като се хвалят с телесна сила, мислят се праведни. И с множество войници, и с множество коне, и с оръжие се правят силни, а не се уповават на божията сила.“

И в поучението *Слово за всяко съпротивление* Петър Черноризец се обявява против богатството и властта като извори на пороци: „Каква полза нам, които искаме милост тук, а нямаме свирение в душата, нито сили в тялото за унищожаване на злите пътески сили? Но ще кажеш, че всичко е добро в този живот и сладко и красиво? Ей, добре рече, твърде добро е всичко в тоя живот. Богатство и сан, и красота, и имот, и храна и одежда, и умение. Власт, злато и сребро, добитък, пастбища и земя. И села и лозя. И още кажи след това какво друго би могло да се пожелае? А аз ще кажа: това е добро, но малко е... Затова добрите презират този живот и търсят вечния живот... (Петканова-Тотева 1992: 297–298).

Много точно Пейо Димитров отбелязва, че Петър Черноризец като проповедник търси покритие на религиозно-етичната философия и противоречията в реалния живот. Той открива в лицето на Петър Черноризец новия образ на писателя-проповедник, това е образът на изобличителя, гневно заклеяващ обществениите и човешки недъзи; това е нравственият наставник, който от висотата на положението си свободно излага своите съждения (Димитров 1995: 43).

„Поучението“ в края на Х век се развива по посока на усложняване на учителната тематика, свързаното ѝ с проблемите на общественно-историческата действителност и с включването на критицизма както към пороците на отделната личност, така и към пороците на обществото. „Поучението“ на Следсимеоновата епоха е в по-голяма степен изобличително и императивно в моралните си изисквания. Ако раннобългарската хомилетика носи в себе си обяснението от необходимостта за спазване на християнските морални норми, то учителната проповед от втората половина на Х век е много повече взискателна и категорична. Моралната

инвектива и словесните филипики в нейния стил я правят част от „наказателното“ (строго наставляващото) направление в учителността на българския X век, което направление, според наблюденията на П. Димитров, се формира под влиянието на *Паренесиса* на Ефрем Сирий, *Лествицата* на Йоан Климакс и *Пандектите* на Антиох (Димитров 1995: 11–12).

Подобно развитие претърпява и руското „поучение“, но в по-дълъг период от време (XI–XIII в.). Във формирането на руската хомилетика определена роля изиграват словата на българските проповедници, а така също и преведените и съставени в България сборници с хомилии като *Златоструй*, *Златоуст*, сборниците на цар Симеон и посочените по-горе съчинения на Ефрем Сирий, Йоан Лествичник и Антиох. Подобно на българската традиция, руското поучително слово, което възниква през XI век, е функционално обвързано с разпространението и утвърждаването на християнството в Русия. Тосе формира в патристичния модел на учителното „слово“ и носи всички белези на дискурса, предназначен за новопокръстени: простота, яснота на изложението и достъпност на езика и стила, интонация, с която авторът повече обяснява, отколкото налага стичните норми.

От този начален период (втората половина на XI в.) са запазени поучителните слова на Новгородския епископ Лука Жидята и тези на основателя на Киево-Печорската лавра Феодосий Печорски.

От хомилията на Лука Жидята е запазена само една: *Поучение архиепископа Луки к братъи*. В отделните преписи и редакции това поучение има различни заглавия. *Поучение к братъи* е адресирано к паството. В него се призовават християните да посещават редовно църквата, да се молят, да бъдат добри, милосърдни и не злопаметни. Внушенията на Лука Жидята са подкрепени с цитати от Свещенното писание, които авторът въвежда в края на своята проповед (Евсеев 1894: 7–24).

На игумена на Киево-Печорската лавра Феодосий Печорски се приписват 8 хомилии: *О терпении, о любви, О терпении, о любви и о посте, О терпении и о смиреннии, О терпении и милостыни, О хождении в церкви и о молитве, О душевной пользе, О пользе душевной, Поучение к келарю* (Пономарев 1894: 26–46). Както се вижда от заглавията на словата, Феодосий Печорски интерпретира основните и най разпространени теми в учителната литература. Неговите хомилии са написани в жанровия канон на раннохристиянското поучение.

През XII век се наблюдава разширение на учителната тематика в руската проповед. Жанрът „поучение“ в този период чрез своята учителност кореспондира с други книжовни форми, не принадлежащи на учителната литература. Такъв е примерът с „поучението“ на Никифор, митрополита на Киев. Той е автор на *Поучение о посте*, което се оказва разширен вариант на епистоларното му съчинение *Послание к Владимиру Всеволодовичу Мономаху о посте, о воздержании чувств*. В дадения слу-

чай епистоларният жанр функционира като „поучение“ и в това си качество поражда вторичен текст с изчистени жанрови параметри на поучително слово. *Поучението за поста* на митрополит Никифор съдържа наблюдения над руските нрави от началото на XII век (Владимиров 1900: 148–151).

Особен интерес представлява поучителното слово на Новгородския епископ Иоан (Илья) *Се Богови тако изволишу и святей Богородице и вашей молитве...* Според А.С. Павлов, който изследва това поучение, то е произнесено в първата неделя след Великия пост и е адресирано към свещеннослужителите. Освен устойчивата тематика на християнската учителна проповед, в „словото“ на Иоан са включени наставления срещу пиянството, лихварството против участието на свещенниците в народните игри, което говори, че през втората половина на XII век хомилията в Русия вече ориентира вниманието си към отклоненията в поведението на духовниците, т.е. става дума за проблематика, която се актуализира в условията на вече установеното и развиващо се християнство. В проповедта на епископ Иоан са включени и теми, отнасящи се до поведението на миряните: пиянството, неблагоприятното поведение в църква посещението на жените християнки при магьосници. Иоан наставлява свещенниците и по отношение на прилагането на църковния устав. Поучителното слово на епископ Иоан (Илья) Новгородски е пример за обединяването на поучителния жанр с архиерейското послание, като едновременно с това включва и проблеми на реалния живот.

Поучение Моисея о безвременном пьянстве и *Слово отца Моисея о ротах и клятвах* са написани от неизвестен автор, който А.И. Соболевски идентифицира с Моисей, игумена на Новгородския Антониев манастир. В съдържателно отношение тези слова са близки на ранната новгородска учителна проповед. Тези забележителни с това, че носят спецификата на новгородската литература, отличаваща се с близостта си до фолклора. Това се потвърждава и от факта, че в поученията на Моисей изцяло отсъствуват библийските цитати, докато „мъдри“ народни изречения характерно оцветяват техния стил (ПЛДР XII век, 400–403).

Учителната литература на Русия ражда през XII век най-оригиналното съчинение – *Поучение к детям* на Владимир Мономах. Както е известно, то излиза извън жанровата конвенция на учителната проповед с това, че съчетава елементите на учителното слово с тези на княжеското завещание и автобиографията. Така или иначе, знаменитото съчинение на великия руски княз, уникално по художествено-естетическите си качества, възниква върху традицията на учителната литература.

През XIII век поучителната проповед се развива по начин, подобен на този в Следсимеонова България. Руското тринадесето столетие е изпълнено много драматизъм и обществено напрежение. Това е епоха на феодален сепаратизъм и ожесточени княжески междуособици, на тра-

гичното поражение на Русия в борбата срещу татарското нашествие. Руската литература още през XII век реагира отрицателно на процеса на разединение на руските земи (*Поучение Владимира Мономаха, Слово о полку Игореве*). В началото на XIII век все по-открито започва да звучи критиката към князете, създаващи размирици и провеждащи неразумна държавна политика. Например, монаха Поликарп, който заедно с епископ Симон поставя началото на Кисво-Печорския патерик, в патеричните си разкази изобличава користолюбистото на Светополк Изяславович, жестокостта на Светослав Святополчич, феодалния произвол на Ростислав Всеслодович. Този факт Т.Н. Копресева сочи като показателен за свързването на църковните с политическите и социалните проблеми в началото на XIII век (Копресева 1983: 72-73).

В рамките на тази нова тенденция се развива и поучителния жанр. Симеон, епископ на гр. Твер, пише *Наказание к князю Полоцкому Константину о суде и правде*. Това поучение още в заглавието си регистрира новата „наказателна“ тенденция, ориентираща проповедта към проблемите на светското управление. „Наказание“-то на епископ Симеон Тверски интерпретира проблем, необичаен за хомилегичния жанр – правосъдието. Авторът наставлява княз Константин Полоцки да осигури на поданиците си справедлив съд, защото справедливия съд е израз на моралните принципи на княза, а тези принципи решават дали князът след смъртта си ще се окаже в рая или ада (ПЛДР XIII век, 464-465).

„Наказателната“ тенденция в истината изострено критична форма се проявява в *Словата* на големия руски проповедник от втората половина на XIII век епископ Симеон Владимирски. Нему принадлежат пет поучителни слова, написани по време на и в годините след татарското нашествие. Първото и последните две поучения са посветени на частни въпроси – земетресението, езическите обичаи, магьосничеството. Показателни за развитието на староруската учителна проповед са второто и третото слова на Симеон Владимирски. В тях той описва чуждоземното нашествие като справедливо божие наказание за греховете на русите, за потъпканите от тях божии закони и за отстъплението им от християнските морални норми. Той гневно критикува княжеските междуособици и братоубийствените войни, които са опустошили руската земя и са я превърнали в лесна плячка за враговете. Симеон Владимирски отправя остри филипики срещу своите съотечественици, които в своята алчност и жестокост насилствено заграват чуждото богатство (Петухов 1888).

Симеон Владимирски, подобно на българските проповедници, облича общественно-историческата проблематика в морално-етичните категории на християнството и търси причините за обществените катаклизми в моралното разложение на хората предявявайки към тях строги изисквания, заплашвайки ги с разплатата пред страшния божи съд.

Наблюденията до тук показват, че най-дидактичният морализаторски жанр на старобългарската и староруската литератури се развива по един и същи начин. Основното в това развитие е постепенното откъсване на „поучението“ от неговата тълковно-обяснителна и назидателна функция и ориентирането му към историческата и социална проблематика на епохата. Тематичното обогатяване на „поучението“, формирането в него на нов назидателен тон, граничещ с критицизма и строгата инвектива, са онези предпоставки, които по-късно доведат жанра до публицистиката. В България това става през XVIII-XIX в., а в Русия – през XVI – началото на XVIII век.

ЛИТЕРАТУРА

- Владимиров, П.В. 1900, *Литература Киевского периода*. Киев.
- Гошев, И. 1954–1955, Заветът на Иван Рилски в светлината на старобългарското и византийското литературно предание. *Годишник на Дух. Акад.* 4. София.
- Грашчева, Л. 1982, *Стара българска литература II. Ораторска проза*. София.
- Димитров, П. 1995, *Петър Черноризец*. Шумен.
- Евсеев, И.Е. 1894, Поучение Луки Жидяты, епископа Новгородского. В: *Памятники древнерусской церковно-учительной литературы*, вып. 1. СПб.
- Копресса, Т.Н. 1983, Инок Поликарп – забытый писатель-публицист Киевской Руси. В: *Духовная культура славянских народов*. Л.
- Павлова, Р. 1979, Към въпроса за книжовното наследство на Петър Черноризец. *Старобългаристика* 4.
- Петканова-Тотева, Д. 1992, *Старобългарска литература IX–XVIII век*. София.
- Петухов, Е. 1888, *Сергий Владимирский, русский проповедник XIII в.* СПб.
- ИЛДР XII век. *Поучение к простой чади*. Подг. текста, перев. и ком. В.В. Колесова. М., 1980.
- ИЛДР XIII век. *Поставление тверского епископа Семена*. Подг. текста, перев. и ком. Д.С. Лихачева. М., 1981.
- Пономарев, А.И. 1894, *Памятники древнерусской церковно-учительной литературы*, вып. 1. СПб.
- Тридафилов, Х. 1998, *Христоматия по стара българска литература*. Пловдив.